

ӘОЖ 37.013

**КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ
ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТТЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ**

Жаппар А.С., 4-курс, бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі, педагогикалық институт, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

Кушмурзина Д.Х., аға оқытушы, педагогика ғылымдарының магистрі, педагогикалық институт, А.Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті

Мақалада қазіргі әдіснамалық мәселелер талқыланып, кіші мектеп оқушылары арасындағы қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеу, оқу-тәрбие үдерісінде баланың жеке басының қалыптасу ерекшеліктерін анықтап, білім беруді және сыныптан тыс кеңістікте білімді игеру мәселесі көрсетілген. Біз оқушылардың мәдениеттілігін қалыптастыру барысында әлеуметтік маңызы бар тұлғаны қалыптастырудағы қарым-қатынас мәселелерін қарастырамыз.

Мектеп оқушылары арасында қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру міндеті қазіргі заманғы мектептің басты міндеттерінің біріне айналды, өйткені жалпы жеке тұлғаны тәрбиелеу мен дамытудың тиімділігі оның қалыптасу дәрежесіне байланысты. Бұл тұрғыда бастауыш мектеп баланың өміріндегі ерекше шешуші кезең болып табылады, өйткені осы жаста бала әлеуметтік қатынастарға белсенді түсе бастайды.

Кіші мектеп оқушылары өз кезеңінде жеке дамуға сезімтал. Осы кезеңде қалыптасқан мінез-құлық реттегіштері болашақта тұрақты және көбінесе адамның болашақ келбетін, оның өмірдегі позициясын, басқа адамдармен қарым-қатынасын алдын-ала анықтайды. Баланың жеке басының дамуының шарттарының бірі – оның айналасындағы шындықты білетін, әлеуметтік тәжірибені, әлеуметтік мінез-құлықты, құндылық бағдарларын игеретін ойын құрбыларымен және басқа адамдармен қарым-қатынасы. Балалармен жұмыс істей отырып, мұғалімдер олардың сыныптағы, ойындардағы, жұмыс кезіндегі мінез-құлқының дамуына үлкен көңіл бөледі және күнделікті, тұрмыстық іс-әрекеттің мүмкіндіктерін бағалайды.

Қарым-қатынас мәдениет – бұл қарым-қатынас процесінде қолданылатын мәдени нормалардың, мәдени білімдердің, құндылықтар мен мағыналардың жиынтығы. Қарым-қатынас мәдениеті баланың ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас жасау кезінде, құрмет пен ізгі ниетке негізделген, тиісті сөздік қоры мен емдеу стандарттарын қолдана отырып, сондай-ақ қоғамдық орындардағы, күнделікті өмірдегі сыпайы мінез-құлық нормаларын орындайтындығын білдіреді [1, 25Б].

Коммуникативті әрекеттерді үш топқа бөлуге болады: қарым-қатынас өзара әрекеттесу ретінде (сұхбаттасушының немесе қызметтес серіктестің позициясын ескеруге бағытталған коммуникативті әрекеттер); қатынас ынтымақтастық ретінде (мазмұнның өзегі – ортақ мақсатқа жету үшін күш-жігерді үйлестіру); қарым-қатынас интериоризацияның шарты ретінде (ақпаратты басқа адамдарға беру және рефлексияны қалыптастыру құралы ретінде қызмет ететін коммуникативті-сөйлеу әрекеттері).

Қарым-қатынас мәдениетін тұлға қасиеттерінің жүйесі деп те қарастыруға болады, оның ішінде:

1) шығармашылық ойлау (нәтижесінде әлеуметтік шығармашылықтың бір түрі ретінде коммуникация пайда болатын стандартты емес, икемді ойлау);

**ҚҰЗЫРЕТТІЛІК БІЛІМ: МОДЕЛЬДЕР,
ӘДІСТЕР, ТЕХНОЛОГИЯЛАР
КОМПЕТЕНТНОСТНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:
МОДЕЛИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИИ**

---

2) сөйлеу мәдениеті (сөз тіркестерін құрудағы сауаттылық, ойларды ұсынудың қарапайымдылығы мен айқындылығы, бейнелі мәнерлілігі мен нақты дәлелдері, қарым-қатынас жағдайына адекватты тон, дауыс ырғағы, темп, интонация және, әрине, жақсы дикция);

3) қарым-қатынасқа өзін-өзі бейімдеу мәдениеті және өз жағдайын психо-эмоционалды реттеу;

4) іс-қимылдар мәдениеті (психофизикалық шиеленісті және релаксацияны өзін-өзі басқару, белсенді өзін-өзі белсендіру.);

5) байланыс серіктесінің коммуникативті әрекеттерін қабылдау мәдениеті;

6) эмоциялар мәдениеті (қарым-қатынас кезінде эмоционалды және құндылық бағалардың көрінісі ретінде[2].

Кіші мектеп жасындағы оқушының ойлауы мектепте алған біліміне негізделген. Сондықтан психикалық операциялар тікелей визуалды қолдаумен аз байланысты. Оқушы операцияны «ойша» орындау қабілетін меңгереді. Оның тұжырымдамаларының мазмұнын байыту барысында, бала көптеген қасиеттер мен белгілерді үйренеді. Маңызды белгілерді анықтауға және кішігірім ерекшеліктерден бөлуге үйренеді. Сондықтан, бұл жерде ұғымдар арасындағы байланыстар мен қатынастарды көре білу, жіктеу принциптерін меңгеру маңызды. Ойлау сырттан келген қысыммен күшпен дамымауы керек, өйткені бұл кіші мектеп оқушысының білімге деген құштарлығының қалыптасуын тежейді, бұл осы жаста дамып келе жатқан тұлғаның өзіне тән ерекшелігі болып табылады [3, 12Б].

Қарым-қатынас өзара әрекеттесу ретінде. Іс-әрекеттегі сұхбаттасушының немесе серіктестің позициясын ескеруге бағытталған коммуникативті әрекеттер. Осы кезеңдегі коммуникативті әрекеттерді қалыптастырудағы маңызды міндеттердің бірі – тұлғааралық және кеңістіктік қатынастардағы эгоцентрлік позицияны жену. Балалар тек ескеруді ғана емес, сонымен бірге басқа адамдардың әртүрлі мүмкін болатын пікірлерін алдын-ала болжай білуді, өз пікірлерін дәлелдеуді үйренуі керек[4].

Мұғалімнің басшылығымен олар келесі дағдыларды қолданады: оқушылардың коммуникацияға қатысуға дайындығы; сұрақтарға толық жауап беру; тақырыпты орындау барысында сұрақтар қою; хабарламалар жасау[5].

В.В. Давыдов бастауыш мектеп оқушыларының жалпы психологиялық дамуының негізі – теориялық білімді қалыптастыру, мазмұнды рефлексия, оқу іс-әрекетін орындау барысында оларда талдау және жоспарлау қабілеті. Бұл процесс балалардың бүкіл танымдық және жеке саласын айтарлықтай қайта құруды алдын-ала анықтайды. Бастауыш мектеп оқушыларының теориялық білімді оқу міндеттерін шешу процесінде, тиісті іс-әрекеттер арқылы игеруі, оқытылатын пәндердің маңызды қатынастарына бағдарлауды қажет етеді. Мұндай бағытты жүзеге асыру балалармен рефлексияны жүзеге асырумен, мағыналы сипаттағы талдаумен, жоспарлаумен байланысты. Сондықтан, бастауыш мектеп оқушыларының теориялық білімді игеруімен, оларда осы жаңа психологиялық формацияларды қалыптастыруға қолайлы жағдайлар туындайды. Оқу іс-әрекетінің қажеттілігі мектеп оқушыларын теориялық білімді игеруге итермелейді, ал білім беру мәселелерін шешуде теориялық білімді игерудің тәсілі ретінде мектеп оқушылары абстрактілі ойлаудан нақтыға қарай өрлеу жасайды [6].

Оқу іс-әрекеті балаларды теориялық білім саласымен таныстырады және олардағы теориялық сана мен ойлау негіздерінің дамуын қамтамасыз етеді. Бұл қызметтің құрылымына оқу-танымдық қажеттілік пен мотивтер, тәрбиелік міндет, сәйкес әрекеттер мен операциялар сияқты компоненттер кіреді. Тәрбиелік мәселенің ерекшелігі оны шешу кезінде балалар белгілі бір сыныптың барлық нақты мәселелерін шешудің жалпы әдісін игеруінде. Оқу іс-әрекеттері мен операциялары, олардың көмегімен олар осы мәселелерді шешеді, теориялық-мазмұндық түрдегі рефлексияны, талдауды және жоспарлауды ұсынады. Оқушылардың

**ҚҰЗЫРЕТТІЛІК БІЛІМ: МОДЕЛЬДЕР,
ӘДІСТЕР, ТЕХНОЛОГИЯЛАР
КОМПЕТЕНТНОСТНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:
МОДЕЛИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИИ**

егжей-тегжейлі білім беру іс-әрекеттерін жүйелі түрде жүзеге асыруы олардағы теориялық ойлау негіздерінің дамуына ықпал етеді.

Бүгінгі таңда Р.Бейлстің топтық өзара әрекеттесуді бақылау әдісі (248, 499-502) және Фландрия өзара әрекеттесу категорияларының жүйесі (221, 158) белгілі. Екі әдіс те объективті нәтиже алуға мүмкіндік береді, дегенмен, нақты педагогикалық процесте оларды ұйымдас-тыруға ерекше күш қажет. Бастауыш мектеп оқушыларында қарым-қатынас мәдениетін да-мыту туралы объективті ақпарат алудың әдістеріне толығырақ тоқталайық.

Розенцвейг тесті – бұл адамның коммуникативті жағдайдағы көңілсіздікке реакциясын анықтау үшін жасалған әдіс. Техниканың сөзсіз артықшылықтары: 1) тұлғаны зерттеудің проективті әдістеріне жату. Бұл оны бірнеше рет қолдануға және сенімді нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді, өйткені кіші жастағы оқушылар сауалнама әдістерінің тапсырма-ларына ересектер күткен жауаптарды беруге бейім; 2) 8-ден 12 жасқа дейінгі балаларға арналған ынталандырушы материалдың арнайы пакетін қоса тесттің жасқа байланысты мо-дификациясының болуы; 3) алынған мәліметтердің көп өлшемділігі. Диагностикалық зерт-теудің барысында сөйлеу реакциясының жылдамдығын, күрделі коммуникация мәселелерін шешуге шығармашылық көзқарастың болуын байқауға болады. Мұнда агрессивтілік типтік емес баланың стандартты емес қарым-қатынас жағдайларына реакциясы (экстрапунивтік реакциялардың үстемдігі) тәсілі ретінде айқын көрінеді. Тестті қолдану құрдастарымен, әр түрлі жастағы балалармен, мұғалімдермен және ата-аналармен қарым-қатынаста баланың ішкі қатынастары туралы материал ұсынады [7].

Кіші мектеп жасы жеке тұлғаның адамгершілік қасиеттерін, қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға үлкен мүмкіндіктер беріледі. Бұған мектеп оқушыларының икемділігі және белгілі ұсынушылық қабілеті, олардың жеңілдігі, еліктеуге бейімділігі, ең бастысы - мұғалім беделін сөзсіз мойындауы көмектеседі. Жеке тұлғаны әлеуметтендіру, оның адамгершілік мінез-құлқын қалыптастыру процесінде бастауыш мектептің рөлі орасан зор. Бастауыш мек-теп оқушысы тұлғасының адамгершілік даму процесін түсінуге дұрыс көзқарас тұлғаның психологиялық даму процесін, оның негізгі заңдылықтары мен ерекшеліктерін білумен бай-ланысты. Қазіргі бастауыш мектеп жағдайында тәрбие процесі үйлесімді дамыған адамды, оның адамгершілік қасиеттерін жалпы адамзаттық құндылықтар негізінде қалыптастыруға бағытталған.

Біріншіден, бұл оқу үлгеріміне әсер етеді. Қарапайым мысал, егер оқушы тақтада жауап беруден ұялса немесе бір уақытта шамадан тыс мазасызданса, оның нақты жауабы (коммуни-кативті құзыреттіліктің көрінісі ретінде) алған білімінен нашар болады, ал оның бағасы сәй-кесінше төменірек жинақталған жағымсыз тәжірибе кейінгі оқу әрекетіне кері әсерін тигізеді.

Екіншіден, баланың мектептегі бейімделу процесі, атап айтқанда, оның сыныптағы эмоционалдық әл-ауқаты көбінесе коммуникативті мәдениетке байланысты. Егер ол сынып-тастарымен оңай тіл табатын болса, психологиялық жайлылықты сезінеді. Керісінше, басқа-лармен қарым-қатынас жасай алмау достар шеңберін тарылтады, бас тарту сезімін туғызады және болашақта мінез-құлықтың асоциалды түрлерін тудыруы мүмкін.

Үшіншіден, коммуникативті мәдениетті оның болашақ өмірінің бүгінгі тиімділігі мен әл-ауқатының шарты ретінде ғана емес, білім беру процесінде коммуникативті құзыреттілік-тің көрінісі ретінде қарастыруға болады [8].

Бастауыш сынып оқушылары арасында тұлғааралық қарым-қатынас мәдениетін қалып-тастыру барысында олардың білімді игеру ерекшеліктерін ескеру маңызды. Бастауыш мек-теп оқушыларының білім беру проблемаларын тиісті іс-әрекеттер арқылы шешу процесінде теориялық білімді тұрақты игеруі үшін зерттелетін пәндер шеңберіндегі маңызды қаты-настарға назар аудару қажет. Бұл бағдар балалардың рефлексияны жүзеге асырумен, мағы-

**ҚҰЗЫРЕТТІЛІК БІЛІМ: МОДЕЛЬДЕР,
ӘДІСТЕР, ТЕХНОЛОГИЯЛАР
КОМПЕТЕНТНОСТНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ:
МОДЕЛИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИИ**

налы сипаттағы талдау мен жоспарлаумен байланысты. Сондықтан, бастауыш мектеп оқушыларының теориялық білімді игеруімен, олардағы осы психологиялық жаңа формацияларды қалыптастыруға қолайлы жағдайлар туындайды. Оқу үдерісіндегі әмбебап білім беру іс-әрекеттерінің коммуникативтік компонентін қалыптастыру құралдарын таңдау өзекті мәселе болып табылады. Жалпыланған сипаттағы коммуникативті және сөйлеу әрекеттерінің негізгі түрлері ең алдымен сыныптан тыс жұмыстарға қолданылады. Пікірталас орынсыз болатын тақырыптар болмағандықтан және шағын топтардағы оқушылардың жұмысы жалпы нәтижеге жету барысында әртүрлі көзқарастарды үйлестіруді қажет етпейтіндіктен, өзекті мәселе – мазмұнды таңдау және нақты дамыту ең тиімді білім беру міндеттерінің жиынтығы (әр пәндік бағыт бойынша), ең бастысы, сыныптағы білім беру ынтымақтастығын ұйымдастыру әдістерін меңгеру кезінде («мұғалім-оқушы», «оқушы-оқушы»).

Коммуникативті әмбебап білім беру әрекеттерін қалыптастыру үшін, келесі тапсырма түрлерін ұсынуға болады: серіктеске тапсырма құрастыру; досыңның жұмысын еске түсіру; сөзжұмбақ құрастыру бойынша топтық жұмыс; «кім туралы сөйлесіп отырғанымызды болжап біл»; диалогты тыңдау (кері байланыс үшін сұрақ құрастыру); «әңгіме дайында ...», «ауызша сипатта ...», «түсіндір ...» т.б. [9]

Бұл коммуникативті оқу әрекеттерін дамытып, оқушының мұғаліммен және сыныптастарымен ынтымақтастыққа дайындығы мен қабілетін қамтамасыз етуі және жеке тұлғаның қоғаммен және айналасындағы адамдармен қарым-қатынасын анықтайтын адамгершілік мінез-құлық негіздерін қалыптастыруы тиіс мектептегі оқытудың бастапқы кезеңі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Л.И. Божович «Личность и ее формирование в детском возрасте: психол. Исследования» / М., 1968
2. Л.П. Буева «Человек: деятельность и общение» / М., 1978
3. В.С. Грехнев «Культура педагогического общения» / М., 2010
4. О.И. Даниленко «Культура общения и ее воспитание» / Л., 1989
5. О.С. Марьяшина «Формирование культуры межличностного общения младших школьников в игровой деятельности в общеобразовательных учреждениях»
6. Р.С. Немов «Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики» / М., 1998
7. Н.И. Непомнящая «Становление личности ребенка 6-7 лет» / М., 1992
8. Р.В. Овчарова «Практическая психология в начальной школе» / М., 2006

УДК 373

КОМПЕТЕНТНОСТНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: МОДЕЛИ, МЕТОДЫ, ТЕХНОЛОГИИ

Заяц М.В., 4 курс, педагогический институт, Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова

Ли Е.Д., кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры дошкольного и начального образования, Костанайский региональный университет им. А.Байтурсынова

Статья посвящена проблеме подготовки педагогов общего образования к формированию и развитию у школьников когнитивного компонента компетентностей будущего, определяемого как «4К»: критическое мышление, креативность, коммуникация, кооперация.